

MİSYONERLERİN SURIYE'DE SAĞLIK ALANINDAKİ FAALİYETLERİ İLE ŞAM TIP FAKÜLTESİNİN AÇILMASINA DAİR BİR RAPOR

A REPORT ON MISSIONARY ACTIVITIES IN HEALT SERVICE IN THE SYRIA AND THE OPENING OF THE DAMASCUS FACULTY OF MEDICINE

Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÇELİK

Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Özet

Misyonerler, 19. yüzyılla birlikte Osmanlı sınırları içerisinde yoğun olarak çalışmaya başlamışlardır. İlk olarak Suriye bölgesinde faaliyette bulunan misyonerlerin, bu bölgeyi tercih etmelerinde, kutsal mekânlara yakın olması, merkezi hükümetin denetiminden ve gözetiminden uzak olması ile Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesiştiği bir yer olması etkili olmuştur.

Misyonerler, ilk olarak eğitim alanında faaliyette bulunmuşlardır. Eğitimi, sağlık alanındaki çalışmaları izlemiştir. Sağlık alanındaki çalışmalara yönelmelerinde Hz. İsa'nın hastaları iyileştirmesini kendilerine referans alan misyonerler, vermiş oldukları hizmetlerle bölge halkı ile yakın ilişki kurarak kendi amaçlarına kısa sürede ulaşmışlardır.

Suriye'de ağırlıklı olarak Fransız ve Amerikalı misyonerler bulunuyorlardı. Sağlık alanındaki çalışmalarında eğitilmiş personel yetiştirmek için Amerikalılar, Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi'ni, Fransızlar ise St. Joseph Tıp Fakültesi'ni kurmuşlardır. Bu okullardan yetişen misyonerler, başta Suriye olmak üzere Ortadoğu'daki çeşitli şehirlerde misyoner hastahane, dispanser ve eczahanelerine gönderilmişlerdir. Osmanlı Devleti bu kurumlara alternatif olması için Şam'da tıp fakültesi açılmasını planlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devletin içinde bulunduğu durumun nedenlerini ortaya çıkarmak için idarî, siyasî, iktisadî ve eğitim alanlarında çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlarda mevcut durum hakkında bilgiler açıklandıktan sonra, alınacak tedbirlere ilişkin önerilere yer verilmiştir. Suriye'de misyonerlerin sağlık alanında yürütmüş oldukları çalışmaların neler olduğunu ve ne şekilde yürütüldüğünü ortaya çıkarmak için de çeşitli raporlar kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, Suriye Sıhhiye Müfettişliği tarafından 29 Kasım 1892 tarihinde hazırlanmış olan rapora göre Misyonerlerin Suriye'de sağlık alanındaki çalışmaları ile bu çalışmalara karşın devletin almayı planladığı tedbirlerin neler olduğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Misyoner, Suriye, Osmanlı Devleti, Rapor

Abstract

With the beginning of 19th century, missionaries started to work intensively in Ottoman Empire. First activities of missionaries began in Syria which was in the boundaries of Ottoman. Close to the holy places in this area, being away from supervision and audit of central government and being intersection of Asia, Africa and Europe were effective in the preference of the Middle East.

Missionaries firstly engaged in education activities in the Syria. Educational activities have been followed by medical activities. Missioners took Jesus, who cure patients, as a reference for their activities in the medical works and they achieved their goal in a short time by performing health service and establishing close relationship with local community.

There were mainly French and American missioners in the Syria. Beirut American Medical Faculty was established by Americans and St. Joseph Medical Faculty was established by French for training qualified employee in medical works. Missioners, who trained in these faculties, were sent to hospitals, dispensaries and pharmacy in various places especially cities in the Middle East. Ottoman Empire has planned to open the Damascus Faculty of Medicine to be an alternative to these institutions.

Various reports on executive, politics, economics and education were written for revealing reasons of the situation, which Ottoman Empire had in his last period. After giving information about current situation, these reports also included recommendations on measures to be taken. Also there were other reports for revealing what kind of medical works which conducted by missioners in Syria and how these works carried out. In this study, Missionaries medical activities in the Syria and measures that government were going to take toward to these missionary activities are investigated according to the report which prepared by Syria Medical Inspectorship in 29 November 1892.

Key Words: Medical, Missionaries, Syria, Ottoman Empire, Reports

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte devletin içinde bulunduğu durumu gösteren ve bu durumlara karşı alınacak tedbirleri ihtiva eden kimi zaman risale, kimi zaman layiha isminde çeşitli raporlar hazırlanarak devlet merkezine sunulmuştur. Raporlar, idarî, siyasî, iktisadî, adlî ve eğitim gibi genel konularda hazırlandığı gibi bölgesel ve özel konular için de hazırlanmıştır. Bu kapsamda, Suriye ile ilgili çeşitli raporlar düzenlenmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekenler arasında dönemin Suriye valisi Mithat Paşa tarafından hazırlanan meşhur *Suriye Layihası* ile Beyrut'ta görevli memur olan Mihran Boyacıyan'ın bölgedeki misyoner faaliyetlerine ilişkin hazırladığı ve II. Abdülhamid'e sunulan raporlar yer almaktadır¹.

¹ Raporda bölgedeki misyoner okulları hakkında bilgi verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Maarif Nezâreti Maruzâtı* No: 2-22, 22 Safer 1309 H.(27 Eylül 1891 M.) tarihli rapor; Atilla Çetin, "II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor", *Türk Kültürü Dergisi*, S.253, Ankara, 1984, s.316-324.

Hazırlanan bu raporlarda ilk olarak mevcut durum hakkında bilgi verildikten sonra, tespit edilen sorunlara karşı alınacak tedbir veya önlemler dile getirilmiştir. Raporlar, devletin içinde bulunduğu durumu anlamamıza ve devletin mevcut sorunlara yaklaşımı hakkında bilgiler içermektedir. Bu açıdan raporlar, Suriye’deki misyoner çalışmalarının hangi safha ve hangi kollardan yürütüldüğünü gösteren resmi belgeler olması hasebiyle önemli kaynaklardır. Araştırma konumuz olan rapor veya layiha *Suriye Sıhhiye Müfettişliği* tarafından hazırlanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Yıldız Evrakı Mütenevvia tasnifinde 29 Kasım 1892 tarihli, 73 dosya ve 67 gömlek numarası ile 3 belge ve 19 sayfadan oluşmaktadır. Raporun ilk belgesi bir sayfadan ibarettir ve raporun özeti olarak düzenlenmiştir. İkinci belge raporun ana metnini oluşturan toplam 16 sayfadan ibarettir. Bu kısımda Suriye’de bulunan sağlık misyonerleri ile bunlara karşı olmak üzere açılması planlanan Şam Tıp Fakültesi hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Üçüncü belge de ise bölgede kurulması planlanan tıp fakültesi ve hastahâneye ait tahmini harcama kalemleri yer almaktadır. Rapor Suriye Sıhhiye Müfettişliği tarafından düzenlenmiş olup, 1891-92’de Suriye Vilayet Sıhhiye’sinde Ferik Osman Nuri Paşa, Tabib Müfettiş Mir Alay İsteradi Bey, Mir Alay Tabib Mehmed Bey, Tabib Kâim-i mâkam Mehmed Emin Bey, Belediye Tabib-i Evveli Anton Efendi, Karantina Tabibi Barudiz Efendi ve Kâtip Mehmet Efendi görevli olarak çalışmakta idiler².

Raporların neticesinde Osmanlı Devleti’nin Suriye bölgesindeki sağlık politikası yeniden dizayn edilmiştir. 14 Ekim 1903’te Şam Mekteb-i Tıbbiyesinin açılması bunun en önemli örneğidir³.

1. Osmanlı Devleti’nde Sağlık Hizmetleri ve Tıp Eğitimi

Sağlık hizmetleri ilkçağdan beri sağlık eğitimi ile birlikte iç içe devam eden gelen yapı da gelişmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde Bursa başkent olduğunda inşa edilen yapılardan biri Dârû’t-Tıb’dır. Dârû’t-Tıb hem hastahâne hemde tıp medresesi olarak hizmet vermiştir⁴. Fatih’in İstanbul’u fethiyle birlikte şehirde yeni kurum ve müesseseler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu kurumlardan bir tanesi de *Sahn-ı Seman* medresesidir⁵. Medresenin yanında tıp biliminin teorik yönlerini öğretmek için *Darü’ş-Şifa* da inşa edilmişti⁶.

² Suriye Vilayeti Salnâmesi 1309 ve 1310 H., (1891-1892 M.), s. 125.

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.41.

⁴ Yağmur Say, “Türk Tıp Kurumları”, Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler*, C.11, Ankara, 2002, s. 324-325. Klasik dönemde Osmanlı Devleti’nin en önemli ilmi kurumları medreseler idi. Devletin gereksinim duyduğu her alanda nitelikli insan yetiştirmeyi hedef edinen medreseler, devlet yönetiminde de aktif rol üstlenen kişilerin yetiştirildiği eğitim-öğretim kurumlarıydı. Mefail Hızlı, “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”, Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler*, C.11, Ankara 2002, s. 426.

⁵ Sahn-ı Seman medreseleri 1463’de inşa edilmeye başlanmış ve 1470 tarihinde tamamlanmıştır. Sekiz dereceli medrese olarak bilinir. Fahri Unan, “Sahn-ı Seman”, Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s.532-534.

⁶ Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi*, Sadeleştiren; İlter Uzel, Ankara,1991, s.94.

II. Beyazid döneminde Edirne’de *Darü’ş-Şifa* inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Sahn-ı Seman’a bir nevi yardımcı hüviyetinde Süleymaniye medresesi açılmıştır⁷. Süleymaniye medresesinde riyaziye ve şer’i ilimlerin yanında tıp eğitimi de verilmekteydi. Tıp medresesinin yanında ayrıca birde şifahâne açılmıştır⁸. Osmanlı Devleti’ndeki bazı hastahânelere ise şunlardı; I. Selim tarafından yaptırılan Karaca Ahmed Cüzamhânesi, Manisa Hafsa Sultan Bimarhânesi⁹, Haseki Darü’ş-Şifası, Sultan Ahmed Bimarhânesi, bugün Vakıf Gureba Hastahânesi olarak bilinir, yine Valide Atik Bimarhânesi bunlardan birkaçı idi.

Michael Baudier 1663’de Paris’te neşredilen “*Histoire du Serail et de la Cour*” isimli eserinde, Sultan III. Murad zamanında Osmanlı Devleti’nde 89 hastahânenin mevcut olduğunu belirtmiştir¹⁰. Bu hastahânelerin pek çoğu aynı zamanda medresesi ile ihtiyaç duyulan başta doktor olmak üzere çeşitli sağlık personelinin yetiştirmekteydi.

19. yüzyıla gelindiğinde askeri amaçlı pek çok sağlık kurumu açılmıştır. II. Mahmud döneminde açılan askeri hastahâneler arasında, *Gümüşsuyu, Kuleli, Davutpaşa, Maltepe, Tophâne, Levent Çiftliği, Topçular, Cebehâne, Mabeyn, Hassa Askeri, Kumbarahâne, Tersane, Tıbhâne, Ahırkapı, Rami, Bab-ı Seraskeri, Tarabya, Toptaşı Hastahâneleri* yer almaktadır. Bu hastahâneler ile ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için 1827 yılında Şehzadebaşı’nda Tulumbacıbaşı Konağı’nda Tıphâne-i Amire ve Cerrahhâne açılmıştır¹¹.

1838’de Mektebi Tıbbiyyenin açılışından sonra 1839’da Tıphâne, Galatasaray’a nakledilmiş, Viyana’dan Dr. Charles Ambroise Bernard getirtilerek muallim-i evvel unvanı ile okulun başına geçirilmiş ve Dr. Stephane kendisine yardımcı olarak atanmıştır. Dr. Bernard ve Dr. Stephane sayesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane kısa zamanda Avrupaî bir şekle almıştır¹².

Sivil doktor yetiştirmek amacıyla 1867’de “*Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*” adında yüksekokul açılmıştır. Başlangıçta beş yıl olan bu mektep, önce altı yıla daha sonra da yedi yıla çıkarılmış, 18 Kasım 1908’de askerî tıbbiye ile fakülte olarak birleştirilmiş ve 4 Mart 1915’te de Dârü’l-Funûn’a bağlanmıştır¹³.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti kurulduğu ilk zamanlardan itibaren sağlık alanında eğitim vermek üzere medrese ve hastahânelere

⁷ Süleymaniye Camii’sinin batı yönünde *Evvel* ve *Sâni* medreseleri yer alır iken, caminin doğu yönünde ise *Sâlis* ve *Rabî* medreseleri bulunurdu. Tıp medreseleri caminin batısında *Sâni* medresesinin kuzeyindedir. Selçuk Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, C.38, Ankara, 2010, s.118.

⁸ Şevki, *age*, s.112.

⁹ Esin Kahya, Ayşegül D. Erdemir, *Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000, s.141-157.

¹⁰ Say, *agm*, s. 325.

¹¹ Say, *agm*, s. 326.

¹² Rengin Dramur, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de Öğretim Üzerine Bazı Belgeler”, *II. Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul, 20-21 Eylül, 1990, s.137.

¹³ Cahit Baltacı, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim”, Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler*, C.11, Ankara, 2002, s.446; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.377-382.

inşa etmiştir. Ancak açılan sağlık müesseseleri genelde devlet merkezi ve çevresinde kurulmuştur. Osmanlı’nın son dönemlerinde ise ağırlıklı olarak askeri amaçlı hastahânelerin açılmasına yoğunluk verilmiştir. Sivil doktor yetiştirmek için ise devlet merkezi dışında yeterli düzeyde yüksekokul açılmamıştır.

2. Suriye’de Misyonerlik ve Sağlık Alanındaki Çalışmalar

19. yüzyıla kadar vakıflar ve devlet tarafından yaptırılan ve hizmet veren sağlık kuruluşlarına bu yüzyıla birlikte misyonerlerin de¹⁴ dâhil olduğunu görmekteyiz.

Misyonerler, tüm dünyayı kendilerine faaliyet alanı olarak görüyorlardı. Fakat bazı bölgelere daha fazla ehemmiyet veriyorlardı. Suriye bölgesi¹⁵ öncelikli çalışma alanları arasında idi. Misyonerlerin Suriye’yi tercih etmelerinin sebepleri ise şunlardı; Hz. İsa’nın bu bölgede dünyaya gelmesi ve buradan hareket ederek Hristiyanlığı yaymaya başlaması, Kudüs gibi kutsal bir şehrin burada olması, Osmanlı hükümet merkezine uzak bir bölge olması ile rahat hareket edebilecekleri bir ortamın bulunması, halkın çeşitli inançlara sahip olması, bölgenin coğrafi konum olarak Anadolu, Asya, Akdeniz ve Afrika bölgelerinin bağlantı noktası olması ile ulaşım imkânlarının yeterli düzeyde olması idi.

Sağlık alanında Hz. İsa’nın hastaları iyileştirmesini kendilerine referans olarak kabul eden misyonerler, çalışmalarıyla kendilerini ve savundukları inancı, siyasi ve sosyal düşüncüyü vermeye başlamışlardır. Devletin kendilerine sağlayamadığı sağlık olanaklarına kavuşan halk, misyonerlere daha sıcak bakmaya başladı. Misyonerler sağlık hizmetlileri ile kendilerine karşı önyargıyı kırmakta gecikmediler. Bölge halkı ile yakın ilişki kurup, güvendikleri kişileri sağlık merkezlerinde yardımcı olarak çalıştırmaya başladılar. Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmaksızın hizmet verilen sağlık ocaklarında misyonerler, kendilerine çaresizlik ve güvenle yaklaşan bölge insanına inançlarını tanıtmaya çalışırken bir yandan da onları tanıma olanağı buluyorlardı¹⁶.

Bölgede Amerika ve Fransa başta olmak üzere Rusya, İtalya, İngiltere ve Almanya gibi devletler misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Amerikalıların Suriye’ye gelmeleri İngiliz, Fransız, Almanya, İtalya ve Rusya gibi devletlerden sonradır. Sağlık alanında Fransa ve Amerikalı misyonerler daha etkinlerdi. Bölgedeki misyoner faaliyetleri ise Mehmet Ali Paşa’nın 1831 tarihinde Suriye’yi ele geçirmesi ile

¹⁴ Misyonerlik, ilk olarak Hristiyanlığın yayılmasını amaçlayan bir faaliyet özelliği taşımaktadır. *Mission* terimi Latince asıllıdır. Göndermek anlamına gelen *Mittere* fiilinden türetilmiş, *Missio* kelimesinden gelmektedir. Amaçlı ve şuurlu bir din-yayıcılık ve temelde dünyanın Hristiyanlaştırılması hareketine misyonerlik denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, “Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler*, C.14, Ankara, 2002, s. 189; Adnan Şişman, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler*, C.14, Ankara, 2002, s. 173.

¹⁵ Suriye, genel itibarı ile Akdeniz’in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu, güneyde Arap çölü ve doğuda Fırat nehri ile çevrili olan yerdir. Günümüzde bu topraklar Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün devletlerinin sınırları içindedir. Şemseddin Sami, “Şam”, *Kamusu’l alam*, C.IV, İstanbul, 1894, s.2824.

¹⁶ Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, *OTAM*, S.3, Ankara, 1992, s.2-6.

birlikte yoğunlaşmıştır. 1831-1840 yılları arasındaki bu dönemde bölgenin kapıları dışarıdan gelecek Hristiyan misyonerlere ardına kadar açılmıştır¹⁷.

1833-1909 tarihleri arasında bölgedeki bazı sağlık misyonları, hizmetleri ve görevlileri şöyle idi¹⁸;

Akka, Church Missionary Society, hastahâne ve dispanser.

Halep, Presbyterian Church of England's Mission to the Jews.

Antalyas, dispanser.

Eşrefiyye, Lebanon Asylum for the Insane. Dr. H. Watson Smith.

Beytü'l-Lahim, Swedish Society. Dr. Ribbing.

Baaklin, Lebanon and Palestine Nurses Mission, Cottage Hastahânesi ve dispanser.

Beyrut, Hastahâne, Knights of the Johanniter Order of Germany and Deaconesses of Kaiserswerth. G. E. Post, Dr. Hams Graham, Dr. W. B. Adams, C. A. Webster, Dr. Franklin T. Moore, Dr. Harry G. Dorman, Syrian Protestant College Hastahânesi, Kadın bölümü, Dr. Franklin T. Moore. Çocuk bölümü, Dr. H. G. Dorman. Göz ve Kulak bölümü, Dr. C. A. Webster. Hemşire eğitimi, Mrs. Gerald F. Dale ve Miss J. E. Van Zandt¹⁹.

Şam, Edinburgh Medical Missionary Society, Victoria Hastahânesi ve dispanser. Dr. F. Mackinnon, Dr. Turnbull.

Gazze, Church Missionary Society.

Hayfa, Jerusalem and the East Mission, hastahâne ve dispanseri. Dr. Donald Coles.

El-Halil (Hebron), United Free Church of Scotland Palestine Jewish Mission, hastahâne ve dispanser. Dr A. Paterson.

Yafa, Church Missionary Society, hastahâne ve dispanser. Dr. Melville Keith, Dr. Fuleihan.

Kudüs, The London Society for Promoting Christianity, hastahâne ve dispanser.

Knights of the Johanniter Order of Germany and Deaconesses of Kaiserswerth. Hastahâne ve dispanser. Dr. Gruwdori

Kerek, Curch Missionary Society.

Nablus, Ghoreh Mlaloawy Society, hastahâne ve dispanser.

Safed, United Free Church of Scotland Mission, dispanser.

Salt, Church Missionary Society Hospital, Dr. N. Kavar.

Taberiye, United Free Church of Scotland Mission, hastahâne ve dispanser. Dr. Torrance.

¹⁷ Fethi Tevetoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu", *Türk Kültürü Dergisi*, S.266, Haziran, 1985, s.381.

¹⁸ Henry Harris Jessup, *Fifty Three Years In Syria*, C.II, New York, 1910, s.802-805.

¹⁹ Bu hastahâne Almanlara ait ise de doktorların tamamına yakını Amerikalı idi. Hastahânedeki Beyrut Amerikan Tıp Fakültesinin öğretim üyeleri görev yapmaktaydı. Hastahâne 70 yataklı olup özel hastalardan 1. sınıf için 20 frank, 2. sınıf için 10 frank günlük oda ücreti alınmıştır. Karl Baedeker, *Palestine and Syria*, London, 1906, s.276.

Yukarıda adı geçen misyonların pek çoğu Amerikalılara aitti. Bu misyonların kendilerine ait hastahâne ve dispanserleri aracılığıyla hizmet vermekteydiler. Misyonerlerin bölgede doktor, eczacı, diş hekimi vd. sağlık personeli yetiştirmek istemelerinin en temel sebebi bu misyonlarında çalıştıracakları yetişmiş personele ihtiyaç duymalarıydı. Bu ihtiyaçlarını bölgede kurulan tıp fakültelerinden temin etmekteydiler.

2.1 Fransız Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Çalışmaları

Fransızlar Suriye’de, Marunîler başta olmak üzere tüm Katoliklerin hamiliğini üstlenerek bölgedeki politikalarını yürütmeye çalışmışlardır. Bunun tarihi alt yapısı ise haçlı seferleri esnasında başlamıştır. Fransa Kralı 1250’de Marunîlerin Haçlı seferleri sırasında yaptıkları hizmetlere karşılık onlara bir “*Charte*” (Şartnâme veya Taahhütnâme) vermiş ve bu şartnâme de Marunîlere her türlü yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir²⁰. Fransa Kralı XIV. Lui yayınlamış olduğu bildiride, Suriye bölgesinde bulunan Marunîleri ve Katolikleri himayesi altına aldığını belirtmesi, bölgedeki Katoliklerin Fransa ile ilişkileri açısından yeni bir boyut kazandırmıştı. Fransa’nın başta Marunîler olmak üzere Katoliklere olan yakınlığı ilerleyen tarihlerde daha da ileri bir seviyeye taşındı²¹. Fransızların amacı, Suriye ve çevresinde en kalabalık Hristiyan grup olan Marunîleri kullanarak bölgede Hristiyanları birleştirmektir.

Katoliklerin hamiliğini üstlenen Fransızlar, kendi siyasi emellerini bölgede uygulamak için ilk olarak eğitim ve sağlık alanında çalışmalara başladılar. Fransız okulları yoğun olarak 1860–1885 yılları arasında açılmıştır. Bu durumun sebebi ise hem 19. yüzyılın misyonerler açısından bir rekabet dönemi olması, hem de zayıflayan Osmanlı Devleti üzerindeki faaliyetleri artırma çabalarıdır²².

Fransızlar, kendi içerisinde Cizvit, Lazarist, ve Frer (Frère) olmak üzere üç farklı koldan çalışma yürütmekteydiler. Bunlar içerisinde en etkin olan grup Cizvitlerdi. Cizvitlerin bu bölgedeki faaliyetleri 1625’de başlamış, 1713’de kesintiye uğramış, fakat 1831’de tekrar aktif hale gelmiştir. Amerikalılar ise bölgeye 1820 yılında gelmişlerdir. Fransız misyonerlerin Suriye’ye geri dönmelerinde Amerikalı misyonerlerinin etkisi çok büyüktür. Çünkü Amerikalı misyonerler Presbiteryen idi ve Katolik Hristiyanları, Protestan yapmaya çalışıyorlardı²³.

²⁰ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, (Siyasi, Savaş ve Diplomasi)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.109.

²¹ Ramazan Işık, “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Marunîlerin Lübnan’da Bağımsız Bir Hristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, S.2, Elazığ, 2005, s.415-416.

²² Gökhan Bolat, *Mf. Mgm-7/39-40 Numaralı Defterlerin Transkripsiyonu ve Suriye’de Faaliyet Gösteren Yabancı Okullar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s.127-128.

²³ H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilgi*, S.30, 2004, s.178-179.

1897'de Osmanlı topraklarında Fransızlara ait 59 ibtidaî, 40 rüştiye, 28 idadî olmak üzere toplam 127 eğitim kurumu bulunuyordu²⁴. Bu kurumların büyük bir bölümü Cizvitlere aitti. St. Joseph Üniversitesi, bölgenin en büyük eğitim ve sağlık kompleksi olmasının yanı sıra Fransızların Suriye bölgesindeki sağlık misyonunun da merkezi idi²⁵. Fransa ve onun kültürü ile güçlü bir bağ kuran üniversite, zamanla Suriye ve Lübnan için kültürel bir merkez haline gelmiştir. Saygın ailelerin birçoğu, çocuklarını okutmak için bu üniversiteye göndermiş, 1920'lerde Fransız Manda yönetimi altında bir Lübnan ve Suriye Devleti kurulduğu zaman, devlet memurları genel olarak St. Joseph Üniversitesi mezunları arasından seçilmiştir²⁶.

St. Joseph Üniversitesi, Beyrut'un Eşrefiyye mahallesinde 1883'de yatılı ve normal olmak üzere tıp fakültesi olarak kurulmuştur. Fakülte resmi izin alınmadan ruhsatsız eğitim vermeye başlamıştır. Okulun yapımı 300.000 Frank'a mal olmakla birlikte, inşası için gerekli olan meblağ Fransa milli eğitim bakanlığı tarafından karşılanmıştır. Fransa milli eğitim bakanlığı yıllık ortalama olarak 50.000 Frank ödenek göndermiştir.

St. Joseph Tıp Fakültesini Marsilya isminde Cizvitli bir Papaz idare etmiştir²⁷. Fakülte yönetimi, Fransa Beyrut General Konsolosluğu ile birlikte hareket etmekte idi. Fakülte çalışanları ve doktorların her türlü özlük hakları konsolosluk tarafından sağlanmıştır.

St. Joseph Tıp Fakültesinin eğitim kadrosu ise şu şekilde idi;

Fakülte Yöneticisi Par Marsilya; Cizvit papazlarından dini ilimler²⁸ (Ulûm-ı Aliye) mezunu ve hikmet-i tıbbiye (Fizik) dersi muallimidir.

Doktor Deborah; Emrâz-ı dâhiliyye (İç Hastalıklar Hekimliği), serîriyyât-ı dâhiliyye (İç Hastalıklar Kliniği) muallimi olarak görev yapmakta idi. Paris Hastahâneler Birliği ve Paris Tıbbiye-i Encümeni üyesi olup Paris Darü'l-Fünun-ı Tıbbiyesi mezunudur.

Doktor Moris Has; Emrâz-ı hâriciyye (Dış Hastalıkları Hekimliği), serîriyyât-ı hâriciyye (Dış Hastalıkları Kliniği), ameliyat-ı hâriciyye muallimi olarak görev yapmakta idi. Paris Darü'l Fünun-ı Tıbbiyesi mezunudur.

Doktor Jul Ruye; Fenn-i kıbâle (Doğum), emrâz-ı nisâ (Kadın Hastalıkları), etfâl ve tatbikat-ı vilâdiyye (Doğum ve Çocuk Hastalıkları) muallimi olarak görev yapmakta idi. Fransa'nın Monpeleye Tıp fakültesi mezunudur. Paris Kadın Hastalıkları topluluğu üyesidir.

Doktor Bevaya; Bakteri, tedavi yöntemleri ve hijyen muallimi olarak görev yapmakta idi. Paris Darü'l Fünun-ı Tıbbiyesi mezunudur.

²⁴ Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2007, s.165.

²⁵ Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut 1839-1918*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2010, s.150.

²⁶ Işık, *agm*, s.419.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzât*, (Y.MTV) 73-67, 9 Cemaziye'l-evvel 1310 H. (29 Kasım 1892 M.) tarihli rapor, Belge-2, s.1a.

²⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s.1119.

Doktor Nefr; İlm-i teşrih (Patoloji) ve ensâc (Histoloji) muallimi olarak görev yapmakta idi. Paris Darü’l Fünun-ı Tıbbiyesi mezunudur.

Mösyö Solorun; Kimya muallimi olarak görev yapmakta idi. Cizvit papazlarından olup dini bilimler ve kimyagerlik diplomasına sahipti²⁹.

Fakültenin Cizvit bir papaz tarafından idare edilmesi misyoner kimliğe sahip olduğunun açık göstergesidir. Fakültenin hocaları Paris Darü’l Fünun-ı Tıbbiyesi ile Monpele Tıp Fakültesi mezunlarından oluşturulmuştur. Fransız sağlık misyonerlerinin Fransa’daki çeşitli sağlık örgütlerinin üyesi idiler. Doktor Deborah, Paris Hastahâneler Birliği ve Paris Tıbbiye-i Encümeni, Doktor Jul Ruye ise Paris Kadın Hastalıkları topluluğu üyesi idiler. Bu yönüyle sağlık misyonerleri kendi alanlarında saygın toplulukların üyesi oldukları gibi, uzman oldukları alandaki gelişmeleri yakından takip etmekteydiler.

Öğretim görevlilerinin her biri yıllık 12.000 Frank ücret almakta idiler. Fakat Doktor Deborah Suriye Sıhhiye-i Tıbbiye unvanıyla 7200 franklık ek bir ücret daha almaktaydı. Doktorlar tıp eğitimi vermenin yanı sıra bölgedeki hastalarla da ilgilenmekteydiler. Kendi özel muayenahanelerinde veya evlerinde hasta kabul ettikleri gibi hastaların evlerine de giderek ücret karşılığı muayene ve tedavi etmekteydiler. Doktorlar içerisinde Osmanlı Devleti’nde çalışma ruhsatına sadece Doktor Ruye sahip olup diğer doktorlar ruhsatsız çalışmakta idiler. Eczacı olarak da Mösyö Baldi görev yapmaktaydı. Mösyö Baldi idaresinde Fransa Eczahânesi adıyla eczahâne işletilmekteydi. Bu eczahâne de ruhsatsız idi. Tıp Fakültesi başta olmak üzere, eczahâne ve diğer ruhsatsız çalışan Fransız kurumları için çeşitli defalar devlet merkezine başvurarak ruhsatname almaları, Suriye sıhhiyesi tarafından telkin edilmiş olmasına rağmen, bu uyarılar dikkate alınmayarak ruhsatsız çalışmaya devam etmişlerdir³⁰.

Fransız sağlık misyonerlerin bölge sorumlusu Doktor Deborah idi. Sağlık misyonerlerinin pek çoğu ruhsatsız olarak çalışmaktaydılar. Bu durumun temel nedeni Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum ile konsolosların yoğun çalışmaları idi. Doktorlar sadece hastahâne de görev yapmıyor, kendi evleri ve yazıhanelerinde de sağlık hizmet veriyorlardı. Zengin hastaların evlerine kadar giderek tedavi ediyorlar. Bu durum misyonerlerin halkla daha samimi bir ortamda irtibata geçmelerini ve yakınlaşmalarını sağlıyordu. Misyoner sağlık kurumları bir kompleks şeklinde inşa edilmiş ve işletilmiştir. Bir taraftan tıp eğitimi için fakülte, diğer taraftan tedavi ve araştırma yapmak için hastahâne, tamamlayıcı unsur olarak da eczahâne açmışlardır.

²⁹ BOA, Y.MTV, 73-67, Belge-2, s.1b-2a.

³⁰ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.2a-2b.

Tablo I: St. Joseph Tıp Fakültesi'nin Eğitim Müfredatı³¹

Birinci Yıl	Fizik, Tıp Bilimi, İnorganik Kimya, Tıp Tarihi
İkinci Yıl	Anatomi, Deontoloji, Histoloji, Tıp Müfredatı, Organik Kimya, Eczacılık
Üçüncü Yıl	Anatomi, Cerrâhiyye, Bakteriyoloji, Tedavi Yöntemleri, Teorik İç Hastalıklar ve Klinik Uygulaması, Teorik Dış Hastalıklar ve Klinik Uygulaması
Dördüncü Yıl	Teorik İç Hastalıklar ve Klinik Uygulaması, Teorik Dış Hastalıklar ve Klinik Uygulaması, Bakteriyoloji, Hijyen, Doğum, Kadın Hastalıkları, Çocuk Hastalıkları

St. Joseph Tıp Fakültesinde birinci sınıfta dört, ikinci sınıfta altı, üçüncü sınıfta altı ve dördüncü sınıfta yedi ders verilmekteydi. Derslerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, ders sayısının arttığı ve öğrencilerin uygulamalı eğitime üçüncü sınıfta geçtikleri görülmektedir. Uygulamalı eğitim yönünden geride kalmışlardır. Zira Amerikan tıp fakültesi ikinci sınıfta uygulamalı derslere başlamaktaydı.

St. Joseph Tıp Fakültesinde eylül ayında başlayan eğitim haziran ayında bitmekteydi. Her eğitim yılı sonun da sınav yapılmayıp, dört yıllık eğitimin sonunda mezuniyet sınavı yapılmaktaydı. Bu sınav Fransa'dan gelen bir komiser eşliğinde okulda oluşturulan bir komisyon tarafından yapılmaktaydı. Sınavdan başarılı olanlar Fransa milli eğitim bakanlığına bildirilerek, Paris Darü'l Fünun-ı Tıbbiyesi ismiyle diplomaları, Beyrut Fransa Konsolosluğuna gönderilerek hak sahiplerine teslim edilirdi. Bu sınavlar 1890 ve 1891 yıllarında yapılmıştır. Sınavlara Bordo Tıp Fakültesinden Dr. Peter ve Lyon Tıp Fakültesi Dekanı Mösyö Lorti komiser unvanıyla katılmışlardır. Komiserler Fransa milli eğitim bakanlığı tarafından görevlendirilmiştir. Yapılan bu sınavlarla ilgili Osmanlı Devleti'ne herhangi bir bilgi verilmemiştir.³² Mezuniyet sınavı için özel bir heyetin Fransa'dan gelmesi, Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sağlık sistemini yeteri kadar denetleyemediği söylenebilir. St. Joseph Tıp Fakültesinin, Paris Darü'l Fünun-ı Tıbbiyesi ismiyle diploma vermesi Fransa'nın bölgeye verdiği öneminde bir göstergesi idi. Bu uygulama ile başta Suriye bölgesi olmak üzere Osmanlı'nın değişik yerlerindeki zengin aileler çocuklarını bu okula göndermişlerdir. Öğrencilerin çoğunluğu Beyrut ve Cebel-i Lübnanlı olup içlerinden bir kısmı Şamlı, İzmirli ve ve İskenderiyeli idi.

St. Joseph Tıp Fakültesi 1890'da on, 1891'de on sekiz doktor ve 1892 de üç adet eczacı mezun vermiştir. 1908 yılına kadar bu okuldan 315'i doktor, 69'u eczacı olmak üzere toplam 384 kişi mezun olmuştur³³. Mezun olanlar Beyrut, Cebel-i Lübnan, Şam, Kudüs ve Mısır'da çalışabilmişlerdir. Özellikle Mısır'a gidenlere büyük hürmet gösterilmiştir. Mısır'da devlet dairelerinde görev verilmiştir. Osmanlı Devleti ise buradan mezun olanların devlet dairelerinde çalışmasına ilk zamanlarda müsaade etmemiştir. Bunun üzerine Fransa büyükelçiliğinin başvurusu üzerine, kurumdan mezun olanların devlet merkezinden gönderilen bir heyet tarafından mezuniyet

³¹ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.3a-3b.

³² BOA, Y.MTV, Belge-2, s.4a.

³³ İhsanoğlu, *age*, s.37-38, 42-43.

sınavına tabi tutulmaları ve bu suretle çalışma izni verilmesi uygun bulunmuştur³⁴. Fransızların sadece doktor ve eczacı mezun edip diğer sağlık personeli yetiştirmemeleri de sağlık alanındaki çalışmalarda Amerikalı misyonerlerin gerisinde olduklarını gösteriyordu.

İngiltere asıllı İsabel Burton görevli olan eşi ile birlikte geldiği Suriye bölgesinde ziyareti esnasında kaleme aldığı *“Inner Life of Syria”* isimli eserinde, Cizvitlerin vermiş oldukları eğitim seviyesinin çok yüksek olduğundan bahsettikten sonra bu okullarda görev yapan öğretmenlerin birçoğunun eski Fransız asilzadeleri ve rahibeler olduklarını, bu okullara devam eden kız çocuklarının Fransız leydisi gibi göründüklerini ifade etmiştir³⁵. Aslında bu ifadeleriyle İsabel Burton Fransız misyonerlerin öğrencilerini eğitim ile birlikte kendi yaşam ve inanç sistemlerini de kabul ettirdiklerini dile getirmiştir. Kendi kültürlerini kabul ettirebilecek bir ortamın oluşması için okullarında kılık-kıyafeti serbest bırakmışlardı³⁶.

St. Joseph Tıp Fakültesinde fizik, kimya, jeoloji, eczacılık dersleri için uygun laboratuvarlar bulunuyordu. Bu laboratuvarlarda her türlü kimyevi maddenin yanında çeşitli alet ve edevatları da vardı. Anatomi için gerekli numuneler ile cildiye, cerrâhiye ait salonları da mevcuttu. Bakteriyoloji için uygun muayenehâneye yer verilmişti. Tıp fakültesindeki alet ve edevatın tahmini fiyatı 350.000 Frank idi. On binin üzerinde kitaba sahip bir kütüphânesi bulunuyordu. Kütüphânenin değeri ise tahmini 15.000 Frank idi³⁷. Fransa ve Amerika’nın bölgedeki sağlık alanında rekabeti altyapı olarak mükemmel tesislerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

St. Joseph Tıp Fakültesi için Beyrut’a hastahâne de yaptırılmıştır. Bu hastahâne, eğitim ve araştırma hastahânesi olarak kullanılmakta idi. Okulda eğitim gören öğrenciler üçüncü ve dördüncü sınıftan itibaren her gün hastahâne de üç saat poliklinik ve ameliyathanelerde görev alırlardı. Hastahâneye yıllık 1500 Frank tahsisat, Fransa milli eğitim bakanlığı tarafından gönderilmekteydi. 80 yataklı olan hastahâne de her mezhepten kadın, erkek ve çocuğa hizmet verilmekte idi. Ücretli özel hastalar için iki koğu ayrılmıştı. Tıp fakültesindeki doktorlar Beyrut şehrinde pazar günü hariç belirli mahallelerde her gün sabah hastalara ücret almaksızın muayene ve tedavi hizmeti verirlerdi³⁸. Bölge halkının güven ve sempatisini kazanmak için sağlık hizmet geneli itibariyle ücretsizdi.

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Hususi*, (İ.HUS), 66-1316/Ra-71, 22 Rebiü’l-evvel 1310 H., (14 Ekim 1892 M.) tarihli belge.

³⁵ İsabel Burton, *Inner Life of Syria, Palestina and The Holy Land*, London, 1875, s.269.

³⁶ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.4b.

³⁷ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.5b.

³⁸ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.6a.

2.2 Amerikalı Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Çalışmaları

Amerikalıların, Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerini Amerikan Board teşkilatları yürütmüşlerdir³⁹. Amerikalı misyonerlerin temel amacı Hristiyanlığı yaymak dışında, Protestanların üye sayısını artırarak bölgede hamiliklerini üstlenecekleri bir grubu oluşturmaktır. Bunun sonucunda, bölge ile ilgili siyasî, iktisadî vd. her türlü amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir ortam oluşacaktı. American Board of Commissioners for Foreign Missions, isimli misyon bölgedeki en etkin Amerikan misyonerlik kuruluşu idi⁴⁰. Amerikalı misyonerler Suriye'ye ilk defa geldiklerinde buradaki İngiliz görevliler yardımcı olmuşlardı⁴¹. Bölgeye ilk gelen misyonerlerden William Goodell hatıratında bölgeye geldikten sonra ilk yaptığı ziyaretleri Marunî papazlar ve Ermeni piskoposlara gerçekleştirmişti⁴². Bu bilgiden anlaşılacağı üzere bölgedeki temel hedef kitleler Ermeni ve Katolikler idi. Amerikalılar bölgedeki çalışmalarında yerli Hristiyanlarla da işbirliği içerisinde idiler.⁴³ Bölgedeki ilk Amerikalı misyonerler Mr. Fisk, Eli Smith, Van Dyek, William M. Thomson ve Simeon Calhon idi.⁴⁴ 1824 tarihinde bölgede Suriye Misyonunu kuran Amerikalılar bundan sonra hızlı bir şekilde çalışmalarına başladılar. Bölgedeki ilk faaliyet alanı olarak eğitimi seçen Amerikalı misyonerler Beyrut'ta kız mektebi açarak işe başladılar. İlk zamanlar rahat bir şekilde okullar açıp hizmet verebilen misyonerler, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla okulların faaliyetlerine devam edebilmeleri için ruhsat almaları yükümlülüğünden sonra istedikleri gibi rahat ortamı bulamamışlardır.

Amerikalı misyonerler bölgenin içinde bulunduğu ortamı kendileri için çok iyi analiz ediyorlardı. Örneğin, Misyoner William Goodell, Cebel-i Lübnan olaylarından

³⁹ Osmanlı toprakları üzerine faaliyet gösteren birkaç board teşkilatı ve kuruldukları tarihler ise şu şekildedir; 1- American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810, 2- American Baptist Missionary Union, 1814, 3- Methodist Episcopal Missionary Society, 1819, 4- Board of Reformed Dutch Church, 1832, 5- Free- Will Baptist Foreign Missionary Society, 1833, 6- Presbyterian Board of Foreign Missions, 1833, 7- Protestan Episcopal Board of Missions, 1835; Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devletinde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, Kayseri, 207, s.69.

⁴⁰ İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, C.LII, S.203, Ankara, 1988, s.630.

⁴¹ William Goodell, "17 Kasım 1823'de Beyrut'a geldiğimizde bizi İngiltere Konsolosu Mr. Abbot çok nazik bir şekilde karşıladı" şeklinde hatıratında ifade etmiştir. William Goodell, *Forty Years in Turks Empire*, C.I, New York, 1876, s.85.

⁴² Goodell, *age*, s.80-81.

⁴³ Misyoner okullarında bölgedeki Hristiyanlar öğretmen olarak derse girebilmekteydiler. Örneğin, Yakup Sarraf, Esad el-Şehudi bunlardan sadece birkaçı idi. Amerikan koleji Betrus Bustani'nin evini kiralayarak eğitim vermeye başlamıştır. Stephen B. L. Penrose, *That They May Have Live The Story of The American University of Beirut*, New York, 1941, s.21, 24-25; Nasif Yazıcı (1800-1871), Betrus Bostani (1819-1883) misyonerlerle çok iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bunların kaleme aldıkları kitaplarla bölgedeki Arap milliyetçilik akımı hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu düşüncelerine kaynak olarak Amerika'daki demokrasi ve cumhuriyet rejimini göstermişlerdir. Bu düşüncelerin yayılması için misyonerlerin bölgedeki matbaaları kullanılmıştır. Tevetoğlu, *agm*, s.384-385.

⁴⁴ William E. Strong, *The Story of American Board*, Boston, 1910, s.98-99.

sonra tekrar geldiği bölge için şunları ifade etmiştir; *ilk kez buraya geldiğimde Cebel-i Lübnan için her şey çok karanlıktı, gün ışığı görülmüyordu, şimdi burada hayat, ışık ve özgürlük var*⁴⁵. Bu ifadelerden anlaşılaacağı üzere misyonerlerin bölgede daha rahat hareket edebilecekleri bir ortam oluşmuştur. Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının kurulmasına paralel olarak misyoner teşkilatları ve onlara bağı kuruluşların sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır.

Amerikalılar bölgede eğitim hizmeti vermenin yanı sıra aileleri etkilemek ve sempati kazanmak için sağlık hizmetleri de veriyorlardı. Osmanlı topraklarında sağlık alanında ilk faaliyeti göstermiş olan Amerikan Board misyoneri Dr. Asa Dodge, 1833 yılında Beyrut’ta çalışmalara başlamıştır. Bunun haricinde Dr. Cornelius Van Dyke, Dr. Azariah Smith, Dr. Asakel Grant, Dr. Henry Lobdell ve Dr. George E. Post Amerikan Board adına sağlık hizmetlerinde bulunmuş misyonerlerden bazıları idiler. Zamanla bazı istasyonlarda klinik ya da hastaneler açılmış ve buralarda organize bir şekilde sağlık çalışmaları sürdürülmüştür⁴⁶. Amerikalı misyonerlerin en büyük rakibi Fransız Cizvitler idi. İlk zamanlar Fransızlar etkin olduğu alanda, Amerikalılar daha sonra aktif olmaya başlamışlardır. Burada Amerikalıların yürütmüş oldukları politikalar etkili olmuştur. Suriye sağlık misyonunun merkezi, Medrese-i Külliye en-Necile ismiyle Osmanlı Devleti’nde bilinen ve günümüzde Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak tanınan kurum idi. Beyrut’ta 1865’de idadî, alî ve tıbbî olmak üzere üç kısım olmak üzere Res’i Beyrut mahallesinde kurulmuştur. New York şehrinde bulunan Cemiyet-i Hayriye-i New York tarafından yapılan yardımlarla üniversite inşa edilmiştir. Bina inşası ve diğer masrafları için bu cemiyetin gönderdiği ödenek dışında yine Amerika ve İngiltere’de yardım ve bağışlarda toplanmıştır⁴⁷.

1892’de Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi ve hastahânesinde görevli doktorlar şunlardı⁴⁸;

Müdür Mösyö Alfons Danyal Bliss; Dini ilimler diplomasına sahipti. Tıp fakültesinde ilm-i hikmet-i tıbbiye (Fizik), felsefe ve şer-i kitabı’l mukaddes dersleri vermekteydi.

Doktor Post; Emrâz-ı hâriciyye (Dış Hastalıklar), ameliyat-ı cerrâhiyye (Cerrâhiyye), emrâz-ı ayniyye (Göz Hastalıkları), ezin (Kulak Hastalıkları) muallimi olarak görev yapmakta idi. Amerika, İngiltere ve Almanya’da eğitim görmüştür. Tıp diploması ile birlikte dini ilimler diplomasına sahipti.

Doktor Franklin Veliz; Fenn-i kîbâle (Doğum), emrâz-ı nisâ (Kadın Hastalıkları), tıbb-ı kanun, hıfzu’s-sıhha (Hijyen) muallimi olarak görev yapmakta idi. Amerika’da eğitim görmüştür.

⁴⁵ Goodell, *age*, s.412.

⁴⁶ Öztürk, *age*, s.65; İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s.36-37.

⁴⁷ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.2b.

⁴⁸ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.2b-3a.

Doktor Graham; Emrâz-ı dâhiliyye (İç Hastalıklar Hekimliği), serîriyyât-ı dâhiliyye (İç Hastalıklar Kliniği), mücesses bakteri (Bakteriyoloji), ilm-i ensâc (Histoloji) muallimi olarak görev yapmakta idi. İngiltere tıp diplomasına sahip ve Amerika'da doktor olarak çalışmıştır.

Doktor Voltar Edıms (Adams Voltar); Müfredat-ı tıp, usûl-i tedavi, ilm-i kimya, fenn-i ispençiyari (Eczacılık) muallimi olarak görev yapmakta idi. Amerika'da eğitim görmüştür.

Doktor Şofler (William G. Schauffler); İlm-i teşrih (Anatomi), ilm-i vezâif ve azâ-i emrâz-ı cildiye muallimi olarak görev yapmakta idi. Amerika'da eğitimini tamamlamıştır.

Muallim Alfredo; İlm-i tatbikat-ı emrâz, ma'adinat (Maden), hayvanat (Zooloji), nebatat (Botanik) muallimi olarak görev yapmakta idi. Amerika ve İngiltere de eğitim almıştır.

Okul idaresi bir papazın idaresinde olmakla birlikte, doktor kadrosu Amerika ve İngiltere mezunlarından oluşturulmuştur. Sağlık alanında her türlü branşı barındıracak şekilde ideal bir eğitim kadrosuna sahip olan tıp fakültesini müdür başkanlığında, bir muavin ve kâtibî bulunmaktaydı. Müdürü yine St. Joseph Üniversitesinde olduğu gibi dini ilimler mezunu bir misyonerdi. Amerikan Tıp Fakültesinde 1882'de 6 profesör, 2 okutman, 7 özel öğretmenle hizmet verilirken, 1903'de 12 profesör, 6 doçent, 1 okutman, 25 özel öğretmen ve 9 idari personel görev yapmıştır⁴⁹. Kısa süre içerisinde eğitim kadrosunun artmasında yetiştirdikleri öğrencilerin devlet tarafından çalışma izni almaları etkili olmuştur. Bu izinlerin alınması için gerekli iş ve işlemlerin yürütülmesinde Amerikan büyükelçiliği aktif şekilde rol oynamıştır⁵⁰. Suriye Amerikan sağlık misyonu, New York'daki merkezleri ile sürekli irtibat halinde olup yapılan çalışmalarla ilgili olarak düzenli bir şekilde buraya raporlar göndermekteydiler.

Okul müdür ve öğretim görevlileri maaşlarını okul sandığından almakta idiler. Doktorlara aylık 25 İngiliz lirası maaş verilmekte idi. Müdür ise 40 İngiliz lirası maaş almakta idi. Çalışanların tamamı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den çalışma izni almışlardır.

Tablo II. Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi'nin Eğitim Müfredatı⁵¹

Birinci Yıl	Fizik, Organik ve İnorganik Kimya, Tıp Tarihi, Anatomi, Histoloji
İkinci Yıl	Anatomi, Deontoloji, Tıp Müfredatı, Tedavi Usulleri, Eczacılık, Hijyen, Uygulamalı Klinik Eğitimi
Üçüncü Yıl	İç ve Dış Hastalıklar Teorik ve Uygulamalı, Anatomi, Bulaşıcı Bakteri, Genel Cerrahi, Göz Hastalıkları, Doğum, Kadın ve Çocuk, Cildiye, Teorik ve Uygulamalı Klinik Eğitimi
Dördüncü Yıl	İç ve Dış Hastalıklar, Uygulamalı Hasta Tedavisi, Genel Cerrahi, Teorik ve Uygulamalı Klinik Eğitimi, Tıp Kanunu

⁴⁹ Penrose, *age*, s.76.

⁵⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)* 42-57, 29 Zilhicce 1310 H. (14 Temmuz 1893 M.) tarihli belge.

⁵¹ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.3b.

Yukarıdaki ders programı incelendiğinde Amerikan Tıp Fakültesinin birinci sınıfta beş, ikinci sınıfta yedi, üçüncü sınıfta dokuz, dördüncü sınıfta beş olmak üzere dört yıllık eğitim sonunda toplam yirmi altı derslik bir eğitim verilmekteydi. Eğitim müfredatı bakımından Fransızlara göre yoğun bir programa sahiptiler. Amerikan Tıp Fakültesinin uygulamalı eğitime ağırlık verdiği, bunun içinde ikinci sınıftan itibaren öğrencilere klinik eğitimi verilmeye başlanmıştır. Üçüncü sınıftan itibaren göz hastalıkları, doğum, kadın ve çocuk hastalıkları dersleriyle öğrencilere ihtisaslaşmaya, yönelik eğitime tabi tutulmuşlardır.

Amerikan tıp fakültesini tercih edecek bazı öğrencilere burs vererek teşvik ederken, diğer taraftan eğitim diline Arapçanın yanı sıra İngilizceyi de ekleyerek eğitim kalitelerini yükseltmişlerdir. Böylelikle, Fransızca eğitim veren St. Joseph Tıp Fakültesi’ne karşı bir rakip olmuşlardır. Yapılan bu düzenlemeler ile birlikte daha fazla öğrenci bu fakülteyi tercih etmiştir⁵².

1871’de kurulmuş olan tıp fakültesinden, 1890’a kadar 117 doktor ile 18 eczacı buradan mezun olmuştur. 1907 yılına kadar ise toplam 313 doktor mezun olmakla birlikte bunların 154’ü Halep, Beyrut, Şam, Lazkiye, Trablusşam, Filistin ve Lübnanlı idiler⁵³. Bunların yanı sıra Adana, Sivas, Kayseri, Mısır ve İskenderiye den de öğrencileri vardı. Mezun olanların çoğunluğu Suriye ve civarında yaşamaya devam eder iken, Mısır ve Amerika’ya göç edenlerde olmuştur.

Öğrenciler normal eğitim alabildikleri gibi yatılı olarak da kalabiliyorlar ve günde altı saat ders görüyorlardı. İngilizce yanında öğrencilere Fransızca da öğretilirdi. Kılık-kıyafet yönünden serbest olan öğrenciler fes giymek zorunlu idi. Yıllık öğrenim ücreti olarak 10 Osmanlı lirası alınırdı. Diploma ücreti ise 5 lira idi. Sınıf geçmek için ve mezun olmak için son sınıfta sınavlar yapılmaktaydı. Eğitim eylül ayında başlayıp, temmuz ayının ikinci haftasına kadar devam ederdi. Şubat ve temmuz aylarında sınavlar yapılmaktaydı. Sınavlar doktorlar tarafından oluşturulan komisyon tarafından yapılır ve başarılı olanlara belgeleri verilerek bir üst sınıfa geçirilirdi. Mezun olacak öğrenciler için mezuniyet sınavı ağustos ayında yapılardı. Başarılı olanlara diplomaları verilirdi. Mezun olanlar ayrıca İstanbul’a giderek burada müracaatları sonucu çalışma ruhsatı alırlardı⁵⁴. Daha sonra Beyrut Amerikan konsolosunun girişimi sonucunda bu sınavlar Beyrut’ta yapılmıştır. Böylelikle mezun olan öğrencilerin sınava tabi tutulmaları ve başarılı olanlara Osmanlı Devleti topraklarında çalışma ruhsatı almaları sağlanmıştır⁵⁵. Amerikalı misyonerlerin mezunlarına çalışma ruhsatı aldirmek istemelerinin sebebi, misyonların da

⁵² Jessup, *age*, s.298-299.

⁵³ İhsanoğlu, *age*, s.32.

⁵⁴ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.4a.

⁵⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)*, 1770-118, 29 Safer 1308 H., (14 Ekim 1890 M.) tarihli belge; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti İdarî Kısım (DH.İD)*, 1409-1321/S-28, 26 Safer 1321 H., (24 Mayıs 1903 M.) tarihli belge.

çalıştırılacakları doktor ve eczacıların görevlendirildikleri yerlerde herhangi olumsuz bir durumla karşılaşmamaları idi.

Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi öğrencileri haftada iki gün akşam Protestanlık mezhebinin kaideleri anlatılır ve ayinler yapılırdı. Öğrencilerin bunlara katılması zorunlu olduğu gibi bunlara katılmayanlar okulda ne kadar başarılı olursa olsun sınıf geçmede çeşitli zorluklar çıkarılarak mezun edilmiyordu. Bu yolla pek çok öğrenci Protestanlığa geçmiştir.

1908 yılında Trablusşam'daki misyon şefi Pazar gecesi vaaz vermek için Beyrut Amerikan Üniversitesine gelmiş, bu vaazda İslamiyet aleyhine konuşunca, öğrenciler ayaklanmış ve o sene eğitim yılı sonuna kadar bu vaazlar iptal edilmiştir. 1909 senesinde ise alınan bir kararla Müslüman öğrencilerin velilerinden yazılı bir belge ile çocuklarının okula kayıt olabilmesi ve eğitim alabilmelerinin ancak kiliseye devam ettikleri sürece sağlanacağı bildirilmiştir⁵⁶. Yaşanan bu olaydan, misyonerlerin gerçek amaçlarının eğitimden ziyade kendi dinlerini yaymak olduğunu, bu amaçlarını gerçekleştirmek için de hiçbir şekilde taviz vermedikleri söylenebilir.

Tıp fakültesinin fizik, kimya, zooloji, botanik ve eczacılık için her türlü alet ve edevatı içinde bulunan laboratuvarları ile birlikte özel bir müzesi de mevcuttu. Burada beş bin parça eşya bulunmakta idi. Suriye bölgesinde bulunan beş bin parçadan oluşan nebatat (Botanik) müzesi kurulmuştu. Anatomi, ecza, cerrâhiyye, cildiye, göz, kulak bölümüne ait üç bin parçadan oluşan tahmini 30.000 İngiliz Liralık bir alet ve edavatı bulunuyordu. Fakülte kütüphânesinde on bin cilt kadar kitap mevcut olup tahmini değeri 3.500 İngiliz lirasıydı⁵⁷. Amerikalı misyonerler buradaki yatırımlarını Amerika ve İngiltere de topladıkları bağışlarla gerçekleştirmekteydiler⁵⁸. Hizmet kalitelerinin artırmak için toplamış oldukları bağış ve yardımları altyapı yatırımlarına harcamışlardır. Bu harcamalardan bazıları şu şekilde idi; 1885'de Ada Dodge salonu için 20.000 dolar, 1891'de chapel için 30.000 dolar, 1893'de kimya laboratuvarı için 2.000 dolar, 1894'de yeni gözlemevi için 9.500 dolar, 1895'de tıp fakültesine ek bina için 2.000 dolar, 1897'de Jesup Salonu için 20.000 dolar, 1900'de Daniel Bliss Salonu için 37.430 dolar, 1900'de Wing on Dodge Salonu için 4.453 dolar, 1900-2'de Pliny Fisk Salonu için 20.000 dolar, 1902'de Post Salonu için 40.213 dolar, 1902-3'de yönetim ofisi için 5.000 dolar olmak üzere 1885-1903 yılları arasında toplam 170.597 dolar harcama yapmışlardır⁵⁹. Ayrıca üniversite içerisinde inşa edilen yerlere Suriye'de çalışmış olan misyonerlerin isimleri verilerek bu kişiler taltif edilmişlerdir. Yapılan bu harcamalarla sekiz bölüme ulaşan fakültede, sağlık alanının tüm branşlarında hizmet verir bir hale

⁵⁶ Ahmed Şerif, "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebi Tesirat ve Netayici", *Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, 6/139, 1 Nisan 1327, s. 135-137.

⁵⁷ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.6a.

⁵⁸ William Dodge Amerika'da okul inşaatı için 100.000 dolar ve diğer işlerde harcamak içinde 100.000 dolar olmak üzere toplam 200.000 dolar yardım toplamıştır. Aynı şekilde Mr. Henry İngiltere Manchester'de topladığı bağışları bölgeye göndermiştir. Penrose, *age*, s.27.

⁵⁹ Penrose, *age*, s.72-73.

kavuşmuştur. Sağlık eğitiminde başta tıp fakültesi olmak üzere, eczacılık, hastabakıcılık (hemşire) ve diş hekimliği bölümü aktif olarak öğrenci yetiştiriyordu⁶⁰.

Beyrut Amerikan Tıp Fakültesine, Almanya Rahiban Cemiyeti “Maryulna” isminde bir hastahâne tahsis edilmişti. Öğrenciler burada her gün üçer saat uygulamalı eğitim almakta idi. Altmış beş yataklı olan hastahânenin tahsisatı Almanya’dan gönderilmekte idi. Her mezhepten erkek, kadın ve çocuk hasta kabul edilmekteydi. Doktor Post tarafından önemli cerrahi ameliyatlar burada yapılıyordu. Suriye kıtasından pek çok hasta burada ameliyat olmak için gelmekte idi. Hastahâneye ek olarak doktorların muayenehâneleri de vardı. Bu muayenehânelere gelen hastalardan herhangi bir ücret alınmıyordu⁶¹.

3.Misyonerlerin Çalışmalarına Karşı Alınacak Önlemler

Misyonerlerin çalışmalarına karşı alınacak önlemlerle ilgili değişik raporlarda çeşitli öneriler ileri sürülmüştür. Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa’nın kaleme aldığı raporda misyoner kurumlarını kapatmanın sıkıntı yaratacağını bunun için bunların sıkı denetimden geçirilmesini ve bu okullara alternatif olacak kurumların açılması gerektiğini belirtmiştir⁶². Maarif Nazırı Zühtü Paşa’nın hazırladığı başka bir raporda ise bu kurumları teftiş etmek istediklerinde bu kurumların müfettişleri kabul etmediklerini, hemen bağlı oldukları konsoloshâne ve oradan sefarete müracaat edilmesini talep ettiklerini ifade etmiştir⁶³. Zühtü Paşa’nın da ifade ettiği gibi bu kurumları teftiş etmek Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu şartlardan dolayı, neredeyse imkânsız gibi idi. Bu nedenle bu kurumların zararlı faaliyetlerine karşı yapılabilecek en mantıklı uygulama, bunlara karşı alternatif kurumların açılmasını sağlamaktı. Elimizdeki raporda misyonerlerin sağlık alanındaki faaliyetlerine karşılık alternatif olacak ve bu kurumlarla rekabet edebilecek tıp fakültesi ve hastahâne açılması planlanmıştır.

Raporun sonunda netice başlığı adı altında bölgedeki misyonerlerin çalışmalarına karşılık yapılması gerekenler şu şekilde ifade edilmiştir; *Suriye bölgesi uzun yıllardır Osmanlı Devleti’nin egemenliğindedir. Bu coğrafyanın ehemmiyeti bilinmektedir. Özellikle Beyrut coğrafyasının eğitim seviyesi pek yüksektir. Suriye bölgesinde yaşamış olan büyük evliya ve müderrisler bölgenin zekâ ve ilim seviyesinin nedenli yüksek olduğunu ispatlamaktadır. Misyonerlerin kurdukları okullarda 15 bin civarında öğrencinin eğitim aldığı biliniyor. Halkın genel isteği bu bölgede iptidâî, idadî, rüştiye ve yüksek okul düzeyinde çeşitli eğitim hizmetlerini bizatihi devlet tarafından verilmesi idi. Böylelikle Suriye vilayeti gençlerinin ahlak-ı milliyesi pekiştirilecek ve vatan sevgisinin artırılması sağlanacaktı.*

⁶⁰ Samizade Süreyya, “Beyrutta Amerikan Protestan Mektebi 1”, *Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, 6/144, 26 Mayıs 1327, s. 218-220; Samizade Süreyya, “Beyrutta Amerikan Protestan Mektebi 2”, *Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, 6/147, 16 Haziran 1327, s. 268-270.

⁶¹ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.6a.

⁶² Yahya Akyüz, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3, S.1, Ankara, 1970, s.128.

⁶³ Akyüz, *agm*, s.126.

Tıp fakültesinin açılması ile misyonerlere ait tıp fakültelerine olan rağbet azalacak ve böylece gençlerin muzır düşüncelere hedef olmaktan kurtulmasını sağlayacaktı. Eğitim gördükleri alanda devlet ve milletlerine hizmet edeceklerdi. Bu sebeptendir ki bölge de bir tıp fakültesinin açılması ehemmiyet arz etmektedir. Tıp fakültesinde Arapça ve Osmanlıca eğitim verilmesi bu okula ilgiyi artıracaktı⁶⁴.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Suriye bölgesindeki gençler zeki olmalarına rağmen eğitim alabilecekleri yüksekokulları bulunmamaktaydı. Bu boşluğun misyonerler tarafından doldurulduğu, ancak misyonerlerin bir taraftan sağlık eğitimi ve hizmet verirken Suriyelilerin devlet ve milletine karşı düşmanca duygularla donatıldığının tespiti yapılmıştır. Bu sebeple gençlerin ahlaki milliyelerinin korunması için misyoner kurumlarına alternatif olacak kurumların açılması öncelikli hedef olarak benimsenmiştir. Bu hedef doğrultusunda Osmanlı Devleti, Suriye bölgesinde tıp fakültesi ve hastahâne açmayı planlamıştır.

Tıp fakültesi ve hastahâne açılması için ilk olarak Beyrut şehri düşünülmüştür. Fakat ilerleyen zaman içerisinde Suriye vilayetinin merkezi olması ve misyoner faaliyetlerinin Beyrut'a göre daha az olmasından dolayı Şam şehrinde, tıp fakültesi açılmasına karar verilmiştir. 1903'te Şam'da açılan tıp fakültesi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra 15 Eylül 1916'da Beyrut'a taşınmıştır.⁶⁵

Açılması planlanan, tıp fakültesinin harcama kalemleri ise yıllık olarak şu şekilde idi⁶⁶;

Tablo III: Tıp Fakültesinde Görev Alacak Öğretim Kadrosu ve Ücretleri

Görevli	Maaşı/ Kuruş	Görevli	Maaşı/ Kuruş
Mekteb Müdürü	1500	Lisanı Fransavi Muallimi	1000
Mekteb Müdür Muâvini	1000	İlm-i Nisâ Muallimi (Kadın Hastalıkları)	1000
Emrâz-ı Dâhiliyye Muallimi	1000	Teşrih-i Kısmi Sani Muallimi (Anatomi)	1000
Emrâz-ı Hâriciyye Muallimi	1000	İlm-i Hayvanat Muallimi (Zooloji)	1000
Tıbbi Kanunî Muallimi	1000	Fizyoloji Muallimi	1000
Bakteriyoloji Muallimi	1000	Tekmilat-ı Kimyevi Muallimi (Genel Kimya)	1000
Teşrih-i Emrâz Muallimi (Patolojik Anatomi)	1000	Teşrih-i Kısmi Evveli Muallimi (Anatomi)	1000
Fenn-i Kibâle Muallimi (Doğum)	1000	İlm-i Nebatat Muallimi (Botanik)	1000
Müfredat-ı Tıp Muallimi (Farmakoloji)	1000	Kimya-i Uzuvi ve Fenni Muallimi (Organik Kimya)	1000
Hıfzı's-sıhha Muallimi (Hijyen)	1000	Hikmet-i Tıbbi Muallimi (Fizik)	1000
Emrâz-ı Umumi Muallimi (Genel Patoloji)	1000	Kimya-i Gayri Uzuvi Muallimi (İnorganik Kimya)	1000
Ameliyatı Cerrahi Muallimi (Genel Cerrahi)	1000	İlm-i arz ve Ma'aden Muallimi (Jeoloji)	1000
		Toplam	24.500

⁶⁴ BOA, Y.MTV, Belge-2, s.7a-7b.

⁶⁵ İhsanoğlu, *age*, s.57.

⁶⁶ BOA, Y.MTV, 3. Belge.

Fakültenin bir müdür, bir müdür yardımcısı ve yirmi iki öğretim üyesi olmak üzere toplam yirmi dört personelle eğitim vermesi planlanmıştır. Eğitim kadrosu tıp eğitiminin tüm bölümlerini kapsayacak şekilde ve bölgedeki misyoner okulları ile rekabet edecek düzeyde hazırlanmıştır. Fakültede çalışacak hocalara verilecek ücretler incelendiğinde senelik olarak verilmesi düşünülen ücretlerin bu bölgeye, öğretim üyelerinin gelmesini teşvik edecek düzeyde yüksek tutulduğu görülmektedir. Şam Mekteb-i Tıbbiyesi açıldıktan sonra eğitim kadrosu on beş muallim ve on bir asistan dan oluşmuştur⁶⁷. Eğitim kadrosunun planlanan seviyenin gerisinde olmasına rağmen, devletin mevcut durumu düşünüldüğünde planlanan hedefe yakın olduğunu söylemek mümkündür. 1909 yılında Şam Tıbbiyesi’ndeki muallimler ise 2000 ile 3000 kuruş arasında maaş almakta idiler⁶⁸.

Tablo IV: Tıp Fakültesi ve Hastahâne de Görev Alacak Personel ve Ücretleri⁶⁹

Görevli	Adet	Maaşı/ Kuruş	Görevli	Adet	Maaşı/ Kuruş
Tahrirat Başkâtibi	---	1500	Eczacı	1	350
Muhasebe Memuru	---	1000	Ecza-i muzâraa	1	150
Tahrirat-ı Zimmiye Ketepleri	3	1200	Hastahâne İmamı	1	250
Kapucu	1	400	Berber	1	150
Ser-mubassır	1	500	Onbaşı	2	240
Mubassır (kişi başı 300)	6	1800	Hademe	16	1600
Hastalar aşası	1	400	Çamaşırhane	2	200
Aşçı (kişi başı 400)	2	800	Aşçıyan	2	500
Cerrah	1	400	Bahçevan	2	300
Anbarcı	1	200			
Kapukan (kişi başı 150)	2	300			
Ser-eczacı	1	500			
			Toplam		37.240

Tablo IV. incelendiğinde tıp fakültesi ve hastahâne de toplam kırk dokuz personelin görev alması planlanmıştır. Hastahâne de görev alacak kâtiplerden, imamlara, berberlere, çamaşırcılara ve bahçevana kadar detaylı bir şekilde personelin hesap edildiği görülmektedir. Şam Tıp Fakültesi açıldıktan sonra idare heyetinde bir müdür, bir muhasebeci, bir kâtip, bir eczacıbaşı, bir alet memuru, bir müze memuru, bir ser-mubassır⁷⁰, mubassır, bir imam ve 12 hademeye görev verilmiştir⁷¹. Yapılan planlamada kırk altı personelin çalıştırılması düşünülmüşse de Şam Mekteb-i Tıbbiyesi ve Hastahanesi yirmi bir personelle hizmet vermeye başlamıştır.

⁶⁷ İhsanoğlu, *age*, s.43.

⁶⁸ İhsanoğlu, *age*, s.52.

⁶⁹ BOA, Y.MTV, 3. Belge.

⁷⁰ Mekteplerde talebenin durumu ile yakından ilgilenen, düzeni sağlayan kimse. Devellioğlu, *age*, s.660.

⁷¹ İhsanoğlu, *age*, s.43.

Tablo V: Tıp Fakültesi İçin Bir Defa Satın Alınması Planlanan Alet ve Edevat⁷²

Eşyanın Türü	Kıymeti/Kuruş
Kimyahâne aleti	50.000
Ecza-hâne alet ve edevatı ve edviyesi	20.000
Bakteriyoloji laboratuvarı	20.000
Hayvanat-ı numune ve teşrih iskeletleri	10.000
Tatbiki cerire alet edevat ve hayvan esmâni	03.000
Hikmet aleti (Fizik)	75.000
Vilade has alet edevat (Doğum)	30.000
Serîriyyat-ı dâhiliyye levazımatı tıbbiyesi	05.000
Serîriyyat-ı hâriciyye levazımatı cerrâhiyyesi	45.000
Emrâz-ı eziniyye ve hançeriyye alet ve edevatı	5.000
Emrâz-ı aynıyye alet ve edevatı	5.000
Teşrih alet ve edevatı (Anatomi)	15.000
Ensaç-ı cerrâhiyye ve tabiiye alet ve edevatı istihzârat-ı münadî (Ameliyatlara hazırlık olarak isimlendirilen aletler).	30.000
Nesiboloji alet ve edevatı	30.000
Toplam	343.000

Tablo V.'i incelediğimizde ise açılması planlanan tıp fakültesinde verilmesi düşünülen eczacılık ve tıp eğitimi için fizik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik ve tıp anabilim dallarının her biri için ayrı ayrı laboratuvar ile alet ve edevatlarının ayrıntılı bir hesaplaması yapılmıştır. En fazla harcama fizik, kimya malzemeleri ile ameliyat malzemeleri tutmaktaydı. Yapılan tüm hesaplamaların misyoner okulları ile rekabet edebilecek şekilde bir eğitim ve öğretim ortamı oluşturmayı amaç edinildiği görülmektedir. Bu nedenle tıp fakültesi ve eczacılık bölümü için hem teorik, hem de uygulamalı eğitim için gerekli olacak laboratuvar ile alet ve edevat alımı düşünülmüştür.

Tablo VI: Hastanın Yıllık Malzeme İhtiyacı⁷³

Eşyanın nevi	Adet	Kıymeti/Kuruş
Entari	2	40
Terlik	2	10
Don	4	24
Gömlek	4	28
Çorap	2	6
Pabuç	2	15
Aba üç senede bir defa	1	100
Kırk nefer hastanın elbisesi	----	223X40
Toplam		8920
Bir nefer hasta için aylık itası lazım gelen tayinat	80X40	3200X12
Kırk nefer hastanın bir aylık tayinatı, bir senelik		3840

⁷² BOA, Y.MTV, 3. Belge.⁷³ BOA, Y.MTV, 3. Belge.

Yirmi beş nefer hademenin bir senelik elbisesi			nefer 25 Kıymet 25	3125
Yirmi beş nefer hademenin bir senelik tayinatı			25X80 (aylık) 2000X12 (senelik)	24.000
Mahrufat	Kıyye	Kıymet	----	23.000
Mangal Kömürü	40.000	15.000		
Çeki Hitab	450	5625		
Gaz	3000	2375		
Fakülte ve hastanenin bir senelik masrafı				12.000
Genel Toplam				556.325

Tablo VI.’dan anlaşılacağı üzere sadece tıp fakültesi için değil, aynı zamanda kurulması planlanan hastahâne içinde bir çalışma yapılmıştır. Hastahâne yatacak hastalar için, elbise, terlik, don, gömlek, çorap ve ayakkabı gibi temel ihtiyaçlarının tamamı hesap edilerek bütçe hazırlanmıştır. Misyonerlerin ücretsiz vermiş olduğu hizmetlere alternatif olacak şekilde, hastahâneye gelecek tüm hastalar, bedelsiz olarak hizmet verilmesi düşünülmüştür. Bu düşünce sosyal devlet anlayışı çerçevesinde bir plan yapıldığını da göstermektedir. Hastahâne yirmi beş hizmetlinin görev yapması planlanmış, bu görevlilerin giysileri ve tayinatları içinde bütçe giderlerinde, gerekli hesaplamalar yapılmıştır. Hastalar ve personel için yemek çıkarılması da planlanmış ve bunun içinde yüklü bir meblağı bütçeye eklenmiştir.

Açılacak hastahâne kırk yataklı olarak planlanmıştır. Hastahâne’deki bir oda için, karyola, karyola minderi, karyola tahtası, yün yatak, yün ve pamuk yastık, yorgan, yatak çarşafı, yorgan çarşafı, yastık yüzü ve hasta dolabı malzemelerinin toplam maliyeti 575 kuruş olmak üzere kırk yataklı hastahâne için 23.000 kuruşluk bir maliyet hesabı yapılmıştır. Yukarıda verilen hesaplamalara ek olarak hastahâne için 12.000 kuruşluk bir diğer gider kalemi daha bütçeye eklenmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda kurulacak tıp fakültesinde görev alacak muallim ücretleri ile idari personel ücretleri hariç olmak üzere, hastalar için gerekli olacak malzemeler, fakülte alet ve edevat ücretleri ile kırk yataklı hastahânenin toplam olarak 934.325 kuruşluk bir meblağa mal olacağı planlanmıştır⁷⁴. Bu meblağın Osmanlı Devleti’nin o zamanki şartları göz önüne alındığında büyük bir yekûn tuttuğu muhakkaktır. Bu meblağın direkt olarak merkezi bütçeden karşılanması ise kesinlikle mümkün değildi. Bu sebeple, bölgede açılması planlanan tıp fakültesi ve hastahâne için, gerekli olacak malî kaynağın temini için Osmanlı Devleti farklı arayışlar içerisine girmiş, sonuçta zebhiyye rüsumuna (kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi) küçük bir zam yapılarak buradan elde edilecek gelirin bir bölümünün Girit muhacirine ve bir bölümünün de Şam Mekteb-i Tıbbiye-i mülkiyesine gönderilmesi hedeflenmiştir. Bu şekilde elde edilen gelir ile 1903 yılında ilk olarak Şam’da Salihye Caddesi’ndeki Ziver Paşa konağı kiralanarak tıp fakültesi eğitime başlamış, 1914’de ise fakültenin kendi binası

⁷⁴ BOA, Y.MTV, 3. Belge.

yapılarak eğitime burada devam etmiştir⁷⁵. Hastahâne olarak ise Şam Hamidiye Gureba Hastahânesi kullanılmıştır.

SONUÇ

Misyonerlik, çeşitli alanlarda hizmet vererek kendi siyasî, idarî, dinî vd. ideolojilerini yerleştirme çalışmalarıdır. Suriye, misyonerlerin çok çeşitli alanlarda ve değişik amaçlarla bulundukları bir coğrafya olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Geçmişte misyonerler başta eğitim ve sağlık alanında sundukları hizmetlerle bölge insanına yakınlaşmaya çalışmışlardır. Misyonerlerin Suriye’de sağlık alanındaki çalışmaları iki kısma ayrılmakta idi. Birincisi hastaları tedavi etmek ki bunun için hastahâne, dispanser, muayenehâne ve eczahâne açmak geliyor. İkincisi ise sağlık eğitimi vermektir. Sağlık eğitimine önem verme sebepleri, bölgede sağlık alanında kendilerine özveriyle bağlı, nitelikli personeli yetiştirebilmek ve yetiştirdikleri insanlar aracılığı ile de arzu ettikleri emellerine ulaşmaktı. Sağlık eğitimi verdikleri kesim ise genelde bölgenin ileri gelen ailelerinin çocukları idi. Fransızların bölge idaresini ele aldıkları zaman St. Joseph mezunlarını yüksek mevkilere getirmeleri de bunun sonucu idi. Bu okullar sadece Suriyeli öğrencilere değil Anadolu ve Mısır’dan gelen öğrencilere de eğitim veriyorlardı. Buradan mezun olan doktor ve eczacılar başta olmak üzere, sağlık personeli Suriye, Lübnan, Mısır ve diğer Arap coğrafyasına hizmet etmişlerdir.

Sağlık alanında yetiştirilen gençlere sunulan fırsatlar bu okulların prestijini sürekli arttırmıştır. Halk için sunulan ücretsiz hizmetlerle halkın saygınlığı ve sevgisini kazanmaya muvaffak olmuşlardı. Doğal olarak misyonerler bunları fırsat bilerek gerçek emellerini uygulamaktan geri durmamışlardır. Bölgede etkin olan misyonerler Amerikalı ve Fransızlardı. Amerikalılar bölgede özellikle Ermeniler üzerinde yoğunlaşarak Protestanlığı yaymaya çalışırken, Fransızlar, Katolikler ve Marunîler üzerinde etkili olmaya gayret göstermişlerdir.

Amerikalı misyonerler tıp, eczacılık, diş hekimliği ve hemşirelik eğitimi verirken, Fransızlar sadece tıp ve eczacılık eğitimi vermişlerdir. Amerikalı misyonerler teşkilatlarının maddi ihtiyaçlarını Amerika ve İngiltere’deki bağışlarla karşılarken, Fransızlar ise devlet desteği ile sağlamışlardır. Fransızların bölgedeki geçmişleri daha kadim olmasına rağmen, Amerikalılar bölgede daha etkili olmuşlardır. Amerikalılar uygulamalı sağlık eğitimine daha fazla ağırlık vermiş ve buna göre müfredat hazırlamışlardır. Fransızlar ise teorik eğitime ağırlık vermişlerdir. Fransız sağlık misyonerleri ve kurumları genelde ruhsatsız olarak hizmet verirken, Amerikalılar ise ruhsatlı bir şekilde çalışmalarını yürütmüşlerdir. Hem Amerika, hem de Fransız kurum müdürlerinin ilahiyat mezunu, papaz olmaları da dikkat çeken bir özelliktir. Bir diğer ortak özellikleri ise misyoner sağlık kurumlarındaki doktorların saygın eğitim kurumlarından mezun olmalarının yanı sıra, her birinin alanında uzman olduğu çeşitli cemiyet ve kuruluşların üyeleri olmaları idi.

⁷⁵ İhsanoğlu, *age*, s.37-38, 42-43.

Misyonerler bölgenin toplumsal yapısına yön vermişlerdir. Bir taraftan milliyetçilik akımının gelişmesi için altyapı hizmeti sunarken diğer taraftan bölgede eğitilmiş, kültür seviyesi yüksek yeni zümrelerin oluşmasını da sağlamışlardır. Örneğin, Beyrut’ta 1893-94 tarihinde hastahâne dışında çalışan doktor sayısı 30 iken bu sayı, 1908-09 da 54 olmuştur. Yine 1893-94 tarihinde 20 olan eczahâne sayısı ise 1908-09 tarihinde 30’a yükselmiştir.

Suriye bölgesinde sağlık alanında Fransa ve Amerikalı misyonerlerin rekabeti, donanımı gelişmiş, kapasitesi yüksek bir tesisleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan modern ve gelişmiş tıp fakülteleri, hastahaneler ile alanında uzman sağlık personelinin bölgede bulunması Osmanlı Devleti’ni bu rekabet ortamında kendine yer bulabilmek için yatırımlar yapmaya mecbur kılmıştır. Osmanlı Devleti, misyonerlerin bölgede sağlık alanındaki çalışmalarının farkında idi. Misyonerlerin çalışmalarına karşı almış olduğu tedbirlerin başında bölge halkının ihtiyaç duyduğu hizmeti verebilecek, doktor, eczacı başta olmak üzere çeşitli sağlık personelinin yetiştirilmesini sağlayacak eğitim kurumlarının açılması için detaylı bir planlama yapılmıştır. Alınmak istenen tedbirler doğru yönde ise de mevcut imkânlar nedeniyle uygulamalarda sıkıntılar çekilmiştir. Özellikle maddi kaynak yetersizliği nedeniyle alınması düşünülen tedbir ve önlemlerde gecikmelere neden olmuş, yaşanan gecikmeler misyonerlerin bu alanda daha aktif olmalarına fırsat vermiştir. Misyonerler özellikle sağlık eğitiminde vermiş oldukları eğitimin kalitesi, mevcut imkânları ve mezun ettikleri öğrencilere sundukları farklı ülkelerde geçerli olan diplomaları ile tercih edilebilirliklerini hep korumuşlardır. Öne sürdükleri ağır şartlara rağmen sürekli rağbet görmüşlerdir. Günümüzde sağlık alanında halen bölgenin en fazla tercih edilen eğitim kurumları misyonerlerin kurmuş oldukları bu müesseselerdir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları ve Salmeler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti İdarî Kısım*, 1409-1321/S-28, 26 Safer 1321 H., (24 Mayıs 1903 M.) tarihli belge.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 1770-118, 29 Safer 1308 H., (14 Ekim 1890 M.) tarihli belge.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi*, 66-1316/Ra-71, 22 Rebiü’l-evvel 1310 H., (14 Ekim 1892 M.) tarihli belge.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Mütenevvi Maruzât*, 73-67, 9 Cemaziye’l-evvel 1310 H. (29 Kasım 1892 M.) tarihli rapor.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik*, 42-57, 29 Zilhicce 1310 H. (14 Temmuz 1893 M.) tarihli belge.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Maarif Nezâreti Maruzât*, 2-22, 22 Safer 1309 H.(27 Eylül 1891 M.) tarihli rapor.

Suriye Vilayeti Salnâmesi 1309 ve 1310 H. (1891-1892 M.).

2. Tetkik Eserler

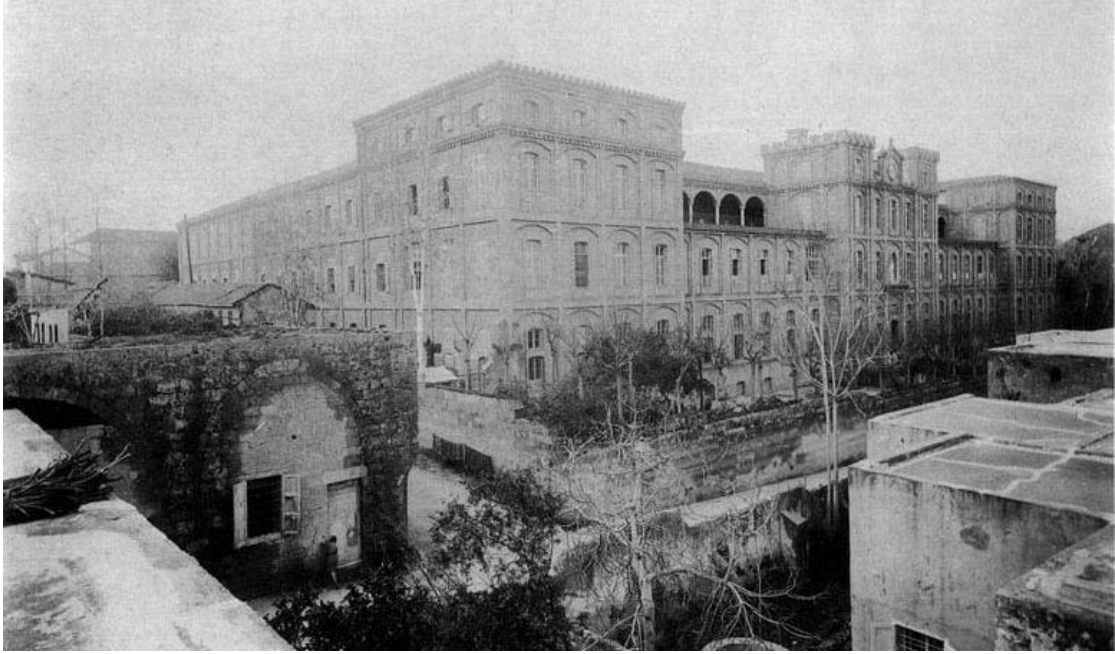
- ŞERİF, A. (1 Nisan 1327). "Beyrut'ta Maarif-i Ecnebi Tesirat ve Netayici", *Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, 6 (139), 135-137.
- AKGÜN, S. (1992). "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, 3, Ankara, 1-16.
- AKYÜZ, Y. (1970). "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1), Ankara, 121-130.
- ARI, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, (Siyasi, Savaş ve Diplomasi)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- BAEDEKER, K. (1906). *Palestine and Syria*, London.
- BALTACI, C. (2002). "Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim", *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler*, 11, Ankara, 446-462.
- BOLAT, G. (2006). *Mf.Mgm-7/39-40 Numaralı Defterlerin Transkripsiyonu ve Suriye'de Faaliyet Gösteren Yabancı Okullar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- BURTON, İ. (1875). *Inner Life of Syria, Palestina and The Holy Land*, London.
- ÇELİK, K. (2010). *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut 1839-1918*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ÇETİN, A. (1984). "II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor", *Türk Kültürü Dergisi*, 253, Ankara, 316-324.
- DEVELLİOĞLU, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DRAMUR, R. (1990). "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Öğretim Üzerine Bazı Belgeler", *II. Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul, 20-21 Eylül, 137-148.
- ERGÜN, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, Ocak Yayınları, Ankara.
- FENDOĞLU, H. T. (2002). "Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler*, 14, Ankara, 189-196.
- GOODELL, W. (1876). *Forty Years in Turks Empire*, I, New York.
- HIZLI, M. (2002). "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler*, 11, Ankara, 426-435.
- İŞİK, R. (2005). "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Marunîlerin Lübnan'da Bağımsız Bir Hristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), Elazığ, 413-432.
- İHSANOĞLU, E. (1999). *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- JESSUP, H. H. (1910). *Fifty Three Years In Syria*, II, New York.
- KAHYA, E. ve Erdemir, A. (2000). *Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- MÜLAYİM, S. (2010). "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, C.38, Ankara, 114-119.

- ÖZTÜRK, A. (2007). “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devletinde Kurduğu Misyonlar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, Kayseri, 63-74.
- PENROSE, S. B. L. (1941). *That They May Have Live The Story of The American University of Beirut*, New York.
- POLAT, İ. (1988). “Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, LII (203), Ankara, 626-652.
- SAMİ, Ş. (1894). “Şam”, *Kamusu’l alam*, IV, İstanbul, 2824-2828.
- SÜREYYA, S. (26 Mayıs 1327). “Beyrut’ta Amerikan Protestan Mektebi 1”, *Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, 6 (144), 218-220.
- SÜREYYA, S. (16 Haziran 1327). “Beyrut’ta Amerikan Protestan Mektebi 2”, *Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, 6 (147), 268-270.
- SAY, Y. (2002). “Türk Tıp Kurumları”, *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler*, 11, Ankara, 320-347.
- SEVİNÇ, N. (2007). *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- SOY, H. B. (2004). “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilig*, 30, 173-200.
- STRONG, W. E. (1910). *The Story of American Board*, Boston.
- ŞEVKİ, O. (1991). *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi*, Sadeleştiren; İlter Uzel, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ŞİŞMAN, A. (2002). “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler*, 14, Ankara, 173-180.
- TEVETOĞLU, F. (1985). “Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu”, *Türk Kültürü Dergisi*, 266, Haziran, 381-391.
- UNAN, F. (2008). “Sahn-ı Seman”, *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, 35, İstanbul, 532-534.
- YÜCEL, İ. (2005). *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

EKLER

Ek 1: Beyrut Saint Joseph Üniversitesi (1892)

Kaynak: <http://oldbeirut.com/post/36441540299/saint-joseph-university-1892>
(ET:28.12.2012).

Ek 2: Beyrut Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesinin İlk Binası

Kaynak: Stephen B. L. Penrose, That They May Have Live The Story of The American University of Beirut, New York, 1941, s.31.